

ВІТОЛД ВАНДУРСКИ

ДО ПАНІВ ПОЕТІВ

Поети! Доставці флаконів наркози екзотик!
Евнухи товстозадой Пані від Змігридера.
Може вам табес вилікує брутальний дотик
Людей сталевих з повісти Аптона Сінклейра?
Коли перемелюєте в кав'ярні, на спокійних дискусіях,
Поликаєте креми, півчорної гренадіни —
Батьки родин на Волі і на Балутах ¹⁾
З помийних ям вигрібають лущини.
Дерзаєте, поети, брабанські коронки,
Їх підхвачують спекулянти в обгортках Ігніса —
А в різницях Чікаго тисячами мордують Онків ²⁾
І трясовиння всисають великанів Юргісів ³⁾.
Кривда — кривда — кривда!
Ричить мільйоном голосів фабрична дільниця.
І до залі нічних танців крик вривається
Поміраючої на смітнику родільниці.
Але ви робите далі вірші, як манікюр,
Над клоаками міст розпинаєте шовковий намет —
А Сінклейр б'є залізним ломом так-же як пером,
Закладає динаміт.
Зворушує вас свірчок за печею Дікенса?
Спать не дає вам слава Конрада величезна?
А знаєте — одно переживання Гігенса варте сьогодні більше,
Як ціла ваша „творчість незалежна“.
О, незалежна омано! Вольносте Онана!
Як вам не гидкий, поети, самогвалт словний?
Дивіться! Над глобом повіває Rote Fahne! ⁴⁾
Кидайте до душ пороховні палаючі головні!
Час вже висадить в повітря Парижі, Лондони!
Червоний півень хай літає по солодкій Варшаві!
Дезинфекціонувать Європу клубами димів!
Огонь — уздоровляє.

З польської переклав М. Ірчан

¹⁾ Передмістя Варшави.

²⁾ Онка — ім'я робітниці-литовки з повісти А. Сінклейра „The Jungle“ („Нетри“).

³⁾ Юргіс — герой повісти Сінклейра „Нетри“.

⁴⁾ Червоний прапор.

V. J. TOWER

ЛЮБЛЮ АМЕРИКУ

I

Люблю ту землю —
Америку.
Спокій тут змінється в рух,
рух в лет,
черевики в залізниці,
ноги в авто,
руки в аероплан,
груди в котел і мотор і динамо.
Голова, це централь електрична,
очі і уста — радіо.
Серце — книга бухгалтерська.
З цілого світу тут приймаю вісті,
перекладаю рейки,
здержую потяги,
відкриваю басейни вод,
будую греблі
і спускаю лавіни.
Залізною рукою
і бухгалтерською книгою
говорю цілому світу.

Машини танцюють мені під рукою
скриплять і гучать,
гучать і свистять,
grimлять
як джез¹⁾
ті, ді,
джез,
Гало, Джов²⁾
З тими машинами
колись
Джов
цілий світ
розтанцює
огненным джезом
в червоний бал,
всім наперекір
серп і молот,
ковадло і трактор —
Пролетаріят Америки!

II

Люблю ту землю —
Америку.
Бо-ж знаю я,
що й тут
одного дня,
закричить вулиця:
— Революція!
Хтось захвилюється:
Революція...
Хтось здивується:
Революція?
Хтось зашкіриться:

З тридцятьма тисячами
більшовиків?
В сьомій годині
Газета
загавкає грубими буквами:
100,000 божевільних —
більшовиків!
В осьмій годині
500,000,
в десятій годині
мільйон.
В полудне

¹⁾ Джез — криклива американська музика.

²⁾ Джов — ім'я людини.

лавіна.
 А доки північ
 зійдеться з північчю,
 зійдеться пролетар
 з пролетарем,
 п'ястук з оком,
 Морган з тюрмою.
 Заквічить в останнє Гірт¹⁾:
 Революція!
 Ніхто не хвилюється:
 Революція...
 Ніхто не дивується:
 Революція?
 Кожний засміється:

Їх є тільки тридцять тисяч
 власників!
 А нас
 120 мільйонів
 пролетарів —
 більшовиків —
 в оверголс!²⁾
 А over all³⁾
 Звенить
 серп і молот,
 гремить
 ковадло і трактор —
 Революція!

III

Люблю ту землю —
 Америку.
 Великанське сито
 тут
 просіває
 людей і долі.
 Замерзнуть нараз
 струмки - струмочки.
 Нараз,
 відкриються джерела,
 на удар палиці.
 Минуться часи
 безодень, скель,
 льоду й жару,
 землетрусів,
 гидких динозаврів
 і тяжких мамутів,
 печерних людей
 і невтомних ловців,
 білих власників
 і чорних рабів,
 проминуть часи
 Астори і Раґселера,
 Карнегіо і Гоулда,
 Вандербілта і Гілла,

Геріго і Кугна,
 Шваба і Форда,
 Рокефелера і Моргана —⁴⁾
 долара і спекуляції —
 надходить доба Спартак —
 Революції і Праці.
 Склониться перед ним
 Попокатепетл,
 скорчаться Анди,
 зсунуться Рокі Моунтейнс⁵⁾,
 вихолодиться від бурі
 Голф - стром,
 мертвецько затихне Вол Стріт⁶⁾.
 В його могутній руці
 Вулворт Билдінг⁷⁾
 стане
 тільки звичайною
 жертвою.
 На ньому поставлять
 Ейфлеву вежу
 французькими товаришами
 даровану,
 прикріплять на ній
 червоний прапор;
 і скаже він

¹⁾ Гірт — король американської преси.

²⁾ Оверголс — назва робітничого одіння в Америці.

³⁾ Over all — понад все. Тут гра англійських слів „оверголс і over all (оверолл).
 На українську мову тяжко перекласти це.

⁴⁾ Всі великі мільйонери.

⁵⁾ Назви гір.

⁶⁾ Ділова уліця Нью - Йорку, де знаходяться найбільші фінансові установи Америки.

⁷⁾ Височезний будинок в Нью - Йорку, торговельний дім, дуже багатий.

цілому світу
барвами революції:
Спартак — Пролетаріят Америки!
Не буде Цезаря
що забив би його —
залізом,
Не буде Христа,
що зіпсував би його —
миłosердям.
Не буде Константина,
що купив би його —
за гроші.
Злучиться Схід
із Заходом,
Північ з Півднем,
розум з пристрастю,
огонь з спокоєм,
молот з ковадлом,
серп з трактором,
серце з серцем,
перемога з пролетаріатом.
Злучаться:

в одну

Світову

Радянську

Владу —

„Республіку Пролетаріату!“

Переклав з американського
чеського поета *М. Ірчан*

Г. КЛУННИЙ

В боротьбі за селянство¹⁾

ЗЕМЕЛЬНІ ЗАКОНИ КОНТР-РЕВОЛЮЦІЙНИХ УРЯДІВ ЗА ЧАС РЕВОЛЮЦІЇ
НА УКРАЇНІ

1. ТИМЧАСОВИЙ УРЯД

З самого початку революції 1917 року поставлення питання „про землю“ мало величезний діапазон. Коли поминути березень місяць, який пройшов по містах у мітингах і творенні тимчасових організацій, то в квітні місяці ми вже маємо такі розходження: „Київська Земська газета (1917 р. № 12 ст. 360) від I/IV пише в статті „Про землю“ (підкреслення мої. Г. К.).

ПРО ЗЕМЛЮ

„Тимчасове Правительство заявило, що воно тепер пильно думає над тим, як-би задовольнити селян. Воно вибрало для цього гурток людей. Ці люди міркуватимуть, як-би зробити так, щоб селянин мав собі землю, мав хліб і щоб він ні на чие добро не зазіхав. Землі тепер багато: є земля царська, а є і мужича. І от треба так зробити, щоб чимало землі одійшло до трудящого народу, чи то за гроші, чи то без грошей. А вкінці Установчі Збори, куди весь народ оббере своїх послів, скажуть, як воно краще це зробити. Значить,—тепер треба мовчки сидіти і чекати того дня, коли це вирішиться. Бо це правительство нас не одурить. Не треба тільки самим добувати собі землю, бо це буде насильство, сваволя, грабіжка. Такі вчинки руйнують хазайство, знищують хліба, а коли в нас не буде хліба, то наші брати, що сидять в окопах, не скажуть нам спасибі, вони загинуть там.

Отже будьмо спокійні, працюймо, не покладаючи рук, бо нашої отчизні тепер дуже скрутно прийдеться без хліба. Треба їй допомогти“. (Київська Земська газета № 12, ст. 360 за 1917 рік від I/IV).

В той-же час (7.IV) в „Правді“ були надруковані знамениті „Тезиси“ Леніна, п. 6 яких каже:

„6. В аграрній программе перенесение центра тяжести на Сов. Батр. Депутатов“.

„Конфискация всех помещичьих земель“.

¹⁾ Вступна стаття до „Збірника земельних законів, виданих на Україні за час революції контр-революційними урядами“, що через місяць виходить окремим накладом у вид-ві „Радянський Селянин“.

„Националізація всіх земель в стране, распоряженіе землею местными Сов. Батр. и Крест. Депутатов. Выделение Советов Депутатов от беднейших крестьян. Создание из каждого крупного имения (в размере от 100 дес. до 300, по местным и прочим условиям и по определению местных учреждений) образцового хозяйства под контролем Батр. Депутатов и на общественный счет“ (Н. Ленин. Собр. соч. т. XIV, ч. 1 стр. 19 изд. 1921 г.).

Досить вчитатися в обидва тексти, щоб побачити, між якими полюсами почувало себе селянство. З одного боку „треба мовчки сидіти і чекати“ і ні в якому разі „не треба самим добувати собі землю“; „є земля царська, а є і мужича“; про поміщицьку навіть не згадується, як наче графинь Браницьких і не було ніколи на Київщині.

З другого боку — „конфіскація всіх, всіх поміщицьких земель; націоналізація всіх земель в державі“ і передача їх до розпорядження місцевих рад депутатів від наймитів (батраків).

Ще 21 і 22 березня Ленін писав, що в нашій революції борються три сили: одна — „мільярдні фірми“ Англія і Франція, зацікавлені в імперіалістичній війні, тягнуть уряд продовжувати війну й допомагають йому тільки при цій умові; друга — „октябристсько-кадетський буржуазний уряд“, третя — „Рада Робітничих і Салдатських Депутатів, зародок робітничого уряду“.

„Боротьба цих трьох сил визначає сучасне становище, яке є переходним від першого до другого стану революції“.

В цій боротьбі у робітників є два союзники: „по-перше, широка маса населення, яка числить кілька десятків мільйонів, велика більшість населення, що складається з напівпролетарського і, почасти, дрібно-селянського населення“. „Ради селянських депутатів, ради с.-г. робітників — ось одне з „насушнейших“ завдань“.

Боротьба за „мир, хліб, свободу і землю“, — ось лозунг лівого полюсу.

„Мовчки сидіти і чекати“ — такий лозунг з правого полюсу.

Чи боротися, чи чекати — залежало від того, чи вірити, чи не вірити урядові.

„Київська Земська Газета“ рішала цю справу в тому-ж напрямі, як і земельну:

„Це правительство не одурить“.

А тези Леніна різали:

„3. Ніякої підтримки Тимчасовому Урядові, роз'яснення повної брехливості всіх його обіцянок...“.

Одні прикоскували селянство довір'ям до уряду, а другі стояли за перехід „всієї державної влади до Рад Робітничих Депутатів“.

Одні були за війну — „наші брати сидять в окопах“, „нашій отчизні дуже скрутно, треба їй допомогти“.

Другі стояли не тільки за припинення війни імперіалістичної, а й за обернення її в громадянську, в революцію по всіх державах.

Від кадетів через есерів і меншовиків з різними відтінками йшли світогляди аж до більшовиків.

Чи розібрався селянин в усіх цих поглядах? Звичайно, ні, бо він їх не знав. А не знав тому, що він не боровся. По дроту скрізь пройшла звістка, що настала воля, а така воля — найнебезпечніша.

Ми бачимо, що селянство стало до боротьби значно пізніше, коли Корнилівський наказ показав, що пани ще є, і вони сила; коли німці посадили гетьмана, тисячі селянства опинилися в тюрмах, а сотні селян-революціонерів були розстріляні „при попытке к бегству“; коли мільйони карбованців „контрибуції“ були стягнені з селянства, після нелюдського катування... А перед тим по всій Україні відбувалися мітинги, збори, з'їзди і вибори, вибори, вибори...

До закріплення Радянської Влади на Україні керуючою селянством партією були есери. Майже зразу після революції в Петрограді есери українці відокремилися остаточно від всеросійської партії с.-р. (в Києві—в середині березня), взялися до організації Селянської Спілки, яка охоплювала селянство на Україні, і фактично керували цією спілкою. Спроба лівих есерів утворити „Советы Крестьянских Депутатов“ не дала помітних наслідків, і у. п. с.-р. була єдиною партією, устами якої говорило селянство, або яка говорила за селянство.

У. п. с.-р. не мала кваліфікованих політичних керівників; це була, здебільшого, молодь, яка легко заплуталась між радикальним вирішенням земельного питання і творенням національної держави, без теоретичного обґрунтування і партійного досвіду в роботі. У. п. с.-р. мала щось коло 275 тис. членів; в члени партії вступав, хто хотів, іноді цілими полками по постанові полкового зібрання. Керівничого центру для цих тисяч не було, але есерівський програм був пануючий на селі і одбивався в усіх постановах селян про землю і про внутрішню й зовнішню політику.

Склад п. с.-р. (російської) був більш кваліфікований, але ця партія не справилася на Україні з національним питанням і через те не змогла грати ролі ні правую, ні лівою своєю фракцією.

Найбільше освічених політиків з українських революційних партій мала у. с.-д., через те вона швидко стала в центрі українського політичного життя, хоч зв'язків з селянством і робітниками у неї було й мало.

Фактично жодна партія не керувала українським політичним життям, а той, хто стояв у центрі, всі сили покладав на погодження вимог, що висунула українська революція, з тимчасовим урядом, який не хотів і слухати ні про яку Україну, ні про які зміни його загальної політики.

Центральна Рада, обрана від Національного Конгресу, формально була твором революційної акції, але по суті вона була бездіяльною установою і все її історичне значіння полягало в тому, що в ній, як в конденсаторі, зібралася вся революційна енергія місцевих сил дрібної буржуазії. Пізніш, з ростом цієї енергії, Ц. Р. виступила вже, як самостійний політичний чинник, а перед тим вона була майже академічною установою.

Центральна Рада була установою інтелігенції й селянства. Робітничі центри не брали участі в її роботі і довго не почували на собі її роботи. На протязі всього життя Ц. Ради, авторитет її піднірало селянство.

Поскілky головним завданням Ц. Р. було творення буржуазної національної держави, а не революційне захоплення влади для вирішення класових інтересів робітників і біднішого селянства,—вона

йшла старими стежками буржуазних держав і тому не дивно, що вся її політика відповідала політиці Тимчасового Уряду лібералів чи соціал-шовіністів, тільки з жовто-блакитним прапором. Поскільки творилася національна держава, Ц. Р. не бралася розв'язувати основних економічних питань і для неї було бажано, щоб селянин „посидів і помовчав“, доки вона створить державу. В цьому були зацікавлені і службова інтелігенція (скільки-то треба українських урядовців) і буржуазія.

Селянство добродушно вірило в „свою“ владу і через свою неорганізованість і темноту не могло рішуче стояти на революційнім розв'язанні земельного питання і тільки виносило резолюції за програмою с.-р.

На ці резолюції уважали, ніяка окрема група чи партія не висловлювалися рішуче проти їх, але ніхто й не брався переводити їх у життя.

З цього боку цікава резолюція Першого Всеукраїнського Військового З'їзду 5, 6, 7 і 8 травня 1917 року у Києві („Вісті з Української Центральної Ради“ ч. 7 травень 1917 р.).

„Право власності на землю... повинне належати виключно народові, умови ж розподілення цієї землі між працюючим на ній людом виробить і визначить Український Соїм, на підставі справедливості та рівності всіх людей, що живуть на території України“.

Чи з викупом, чи без викупу; коли той Соїм буде, та чи й буде,— все це було в майбутньому.

З конкретних вимог до Тимчасового Уряду З'їзд зважився лише на одну: „Тимчасовий Уряд повинен негайно припинити всякі акти купівлі та продажу, взагалі передачі землі і лісу з рук до рук... а також урегулювати орендні відносини“.

Як бачимо, резолюція Військового З'їзду в загальних рисах підтримує резолюції селянські, але ділових висновків з конкретних умов не робить.

В таких обставинах на Україні стала переводитися в життя „Постанова Тимчасового Уряду про заведення Земельних Комітетів“ („Вісті“ Київського Викон. Коміт. при Губ. Комисарові Тимчасов. уряду“ № 6, з IV, 1917 р.).

Бездіяльні установи, засновані для „збирання й розроблення необхідних для земельної реформи відомостів“ та „складання загального проекту земельної реформи на підставі зібраних відомостей та думок“ з місць, щоб справу розв'язали Установчі Збори,— Земельні Комітети створювали на місцях вражіння ніби-то дієвих установ і викликали надії у довірливого селянина.

„Відозва Тимчасового Уряду“, випущена з приводу Земельних Комітетів, каже, що тільки Установчі Збори можуть вирішити земельне питання, а не кожна волость; що треба „уникати свавілля й спокійно чекати“, що все це слід робити в інтересах „отечества“ і для „заспокоєння наших величних вояків-оборонців рідної землі“.

„Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд в Києві 28/V-2/VI 1917 р.“ (Вісті з Укр. Ц. Ради ч. 11—12, червень 1917 р.) не став на шлях революційного захоплення землі: „1. Самочинних захватів землі... не робити“ й признав можливим існування земельних

комітетів („трудовий народ повинен взяти участь в земельних комітетах“), з тими лише поправками державно-українського характеру, які вимагалися творенням національної держави: Центральний Український Земельний Комітет, кошти на його утримання, керування земельними комітетами України.

Прийнявши таку миролюбиву резолюцію „до сучасного моменту в земельній справі“, З'їзд у своїй постанові „Про землю“ виклав земельний програм с.-ерів, з певністю, що „Всеросійські Установчі Збори все це повинні затвердити“.

Хоч таке поводження селянства й викликає нині, після кількох років існування радянської влади, враження безпорадності, але мусимо констатувати два факти: перший — що селянство тоді ще не розкололось на бідних і багатих і не почало боротьби за певний програм; другий — що всі ці резолюції „Про землю“ мали колосальне значіння для розкладу селянства на два табори: за революцію й проти революції.

Взяти хоч-би постанови цього з'їзду:

„1. Приватна власність на землю має бути скасована“. Хто з селян був за цей пункт? Очевидно, той, хто не надіявся мати „власної землі більше, ніж він одержить по „нормі“. Куркуль, у якого було багато землі, знав, що у його одберуть землю й залишать тільки „норму“. Заможненький селянин, який збирався прикупити собі земельки, мусів разом з куркулем боротися проти цього пункту. Середняк, як середина цих двох полюсів селянства, не був, звичайно, байдужий до питань про землю й приставав чи до одного, чи до другого табору. Але головна маса середняків, добрих хазяїв, мало-земельних на Україні, пристала до біднішої частини селянства. Революційні гасла притягали їх тим, що сусідня панська земля мусіла збільшити їхню площу землекористування, та й безправність вони відчували на собі за царя нарівні з біднішим селянством.

Через це в більшій частині сіл України революційні гасла знаходили прихильність більшості селянства, а селянські з'їзди приймали резолюції соціалістичних партій.

Явна боротьба ще не починалася, але на селах ці постанови творили два табори (за програм і проти програму с.-р.), які прекрасно знали один одного в людях і в цілій сумі. Поки що ці два табори або боролися словами, або один примовчував, почуваччи своє безсилля. Але обидва знали, за що вони мусять боротися, й тільки чекали приводу до боротьби. Може через неспідготовку, обидва табори охоче приймали гасло, що земельне питання мають розв'язати Установчі Збори. А тим часом мобілізація одностумців ішла дуже швидким темпом: де-які повітові селянські спілки на Полтавщині виносили постанови (і переводили це в життя), що в члені Селянської Спілки може ввійти тільки той селянин, який має не більше певної кількості десятин землі (для зінківського повіту на Полтавщині — 4 десятини).

З другого боку непомітно народився „Союз Хліборобів“, який об'єднував куркулів, мав у кожному селі своїх членів, мав певну організацію й кошти.

Коли „Селянський З'їзд“ приймав постанову, що „Вся земля на Україні без викупу поступає в Український Земельний Фонд“, то

Союз Хліборобів озвався на це постановами про „справедливу оцінку“. І це була не формальна постанова про якісь теоретичні проблеми, а постанова про найжиттєвіші речі, яких розв'язання зачіпало кожну хату в селі, які обговорювала кожна родина, приймаючи своє рішення й прилучаючись до того чи іншого програму.

З цього погляду всі оті резолюції в земельній справі мали велике агітаційне значіння для пробудження свідомости селянства в цілому й розкладу його на два табори.

Прийняття від Всеукраїнського Селянського З'їзду певної земельної платформи було обліком сил біднішого й середнього селянства й показувало, що на Україні забезпечено переведення земельних порядків в напрямі інтересів середняка та господарської частини бідноти; що без якоїсь зовнішньої допомоги куркулі й панство, що спиралося на куркуля, не мали надії здійснити свого програму.

З постанов Першого Селянського З'їзду слід зазначити два моменти. Перший: вступна частина постанови констатує, що „тільки здійснення соціалістичного ідеалу, до якого прямує Україна, як і інші народи, може задовольнити бажання трудового селянства та пролетаріату“.

Другий: в п. 5 постанови „Про землю“ з'їзд визнає, що „ведення хазяйства гуртом“ є краща й вища форма, й рішає „великі зразкові хазяйства передати до рук хліборобських товариств, яко очагів майбутнього соціалістичного господарювання“.

Всі ці постанови, надруковані в газетах і окремих листівках, тисячами розходилися по Україні, обговорювалися в кожному селі й ставали „символом віри“ земельної справи. Селянство, добродушне через свою несвідомість, терпляче чекало Установчих Зборів і вірило, що їхні постанови будуть прийняті. Прекрасним реактивом на свідомість селянства і його готовість боротися за свій земельний програм була „Обов'язкова Постанова“ Корнилова („Київська Земська Газета, № 24—25, від 22/VII, 1917 р.). Цю постанову друкував в масі примірників „Союз Хліборобів“ і його часописи і вона в один момент стала відома в найглухіших закутках.

Постанова Корнилова забороняла втручатися в поміщицьке господарювання, регламентуючи досить дрібно можливі форми втручання (8 пунктів). Постанова вийшла саме в той час, коли підходили жнива й селянство сподівалося заробити на жнивах у панів. Селяни майже скрізь виносили постанови жати без косарок: встановлено було, з якого снопа жати й т. ин. Наказ Корнилова підсік у корінь сподіванки бідноти. Біднота була збита з толку й не знала, що робити, а поміщики використовували наказ, як і де могли. В більшості місць цей наказ допоміг поміщикам, але не мало було випадків, коли селянство використовувало безпорадність поміщика й без порушення постанови, за обопільною згодою, брало собі два снопи, а поміщикаві давало третій.

Взагалі-ж селянська біднота гостро реагувала на корнилівську постанову і взялась до ще кращої організації своїх сил. Треба було бачити, з якою старанністю бідне селянство приймало участь у виборах до волосних і повітових земств, щоб зрозуміти підвищення свідомости у бідноти.

На земельне питання озвався і „Всеукраїнський Робітничий З'їзд у Києві 11 — 14 липня 1917 р.“ (скликаний від Української фракції Київської Ради Робітничих Депутатів) („Вісти з Укр. Центр. Ради“ ч. 15 — 16 вересня 1917 р.).

Земельну справу резолюція З'їзду розв'язує „в інтересах розвитку на Україні продукційних сил народнього господарства взагалі й сільського хазайства зокрема“.

Резолюція вимагає „виключення землі з товарового обороту“, переходу в Укр. Зем. Фонд всіх земель „приватних власників, церковних, монастирських, княжеских, удільних і казенних“ без всякого викупу („ця постанова повинна бути затверджена Всеросійськими Установчими Зборами“); „користування землею в інтересах всього працюючого люду“; встановлення норм ведення великих господарств „на дійсно демократичних громадських основах“ і допомоги розвитку „с.-г. кооперації в усіх формах“.

Коли взяти на увагу, що селянський з'їзд декларував єдність інтересів селянства й пролетаріату, то резолюцію робітничого з'їзду могли прийняти і селяни (може в цих інтересах в резолюцію не були вставлені де-які дражливі моменти).

Таким чином, в половині липня всі діючі демократичні сили на Україні висловили свої погляди на розв'язання земельного питання. Всі вони стояли за остаточне вирішення цього питання на Установчих Зборах (Всеросійських), за скасування приватної власности, за передачу керування земельними справами в межах України Українському Соймові й за припинення купівлі й продажу.

Бракувало тільки діла, але діла ніхто не брався робити, бо Установчих Зборів все не скликали.

Напруження на селі росло; не скрізь слухалися наказів „сидіти й чекати“. Озброєна демонстрація в Петрограді народила „соціалістичне“ міністерство Керенського,—і в наслідок ми маємо єдиний акт, на який спромігся Тимчасовий Уряд всіх складів до Жовтневої Революції.—„Постановление Временного Правительства“ від 12 липня 1917 р. про заборону без відома губерніяльних Земельних Комітетів робити всякі „крепостные акты“ з 1 березня 1917 року на землі польові й лісні („Вестник Временного Правительства“ № 104, 14 — 27 июля 1917 года).

На більше уряд Керенського-Чернова не спромігся, як з пошаною зняти шапку перед тінню майбутніх Установчих Зборів. Ні скасування власности, ні передачі землі до розпорядження земельних комітетів,—нічого цього не зважився зробити „революційний і соціалістичний“ уряд.

Цікаво зазначити, що цей акт нікого не задовольнив: для бідноти, яка ждала землі, він не мав жадного реального значіння; для поміщиків він ламав непорушне право власности й непокоїв, як предтеча рішення Установчих Зборів.

Далі, як відомо, історія законодавства розривається: в Росії видає закони Тимчасовий Уряд, на Україні чим раз більше зміцняється Центральна Рада, й постанови її стають законами для України. Але як там, як і тут на чолі урядів стояли с.-ери та меншовики, й напрям їхнього законодавства був однаковий. Невиразне топтання

на місці тяглося не довго. В Петрограді есери твердо почали орієнтуватися на буржуазію і в середині жовтня був опублікований законопроект С. Л. Маслова, апробований від Ц. К. есерів, за яким в тимчасовий земельний фонд переходять не всі поміщицькі землі й за користування ними селяни платять оренду поміщикам.

Жовтнева революція зірвала не тільки цей проєкт. Декрет 26 жовтня про передачу всієї землі до розпорядження земельних комітетів струснув усю колишню Російську Імперію й поставив питання про революцію руба. Топтання кінчилося.

Те-ж саме ми бачимо й на Україні: спочатку — топтання на місці, потім — 40-десятинний проєкт Мартоса, нарешті, під впливом наступу радянського війська, — соціалізація землі.

В ході подій 1917—18 року величезне значіння мало те, що мілійони людей були зв'язані так чи инакше з війною: тисячі жили на колесах, десятки тисяч — на всяких етапах, сотні тисяч якось були зв'язані з військовими частинами; решта, прийшовши до дому, ще жила інерцією війни й не набула інерції мирного життя. Таке становище найенергійнішої частини населення робило масу надзвичайно рухливою й прискорювало події.

Сусідство з більшовиками й війна з радянською владою підштовхувало Центральну Раду до прискорення радикального законодавства не тим, що Центральна Рада хотіла копіювати законодавство більшовиків, а тим, що цілі полки УНР переходили на бік більшовиків. Це ми бачимо за весь час війни УНР з РСФРР.

II. ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАРІАТ

В якій мірі не було ні в одній фракції Ц. Р. ні свого сталого програму, ні обґрунтування його певною теорією, яскраво видно з Універсалу Ц. Р. від 10/VI 1917 р.

„Ніхто краще за наших селян не може знати, як поряdkувати землею“.

Селян визнається за кращих знавців аграрного питання. „Ніхто не може“ краще від них обґрунтувати аграрного програму і переведення його в життя. Отой темний, забитий всією самодержавно-поміщицькою системою, на 50% неписьменний селянин був кращим теоретиком і практикантом земельної справи і ув'язання її з усією господарчою системою і завданнями революції!

Більшого звеличення селянина трудно собі уявити, але це легко зрозуміти, коли знати, що вся робота Ц. Р. спиралася на селянство, що робітники не брали участі в роботі Ц. Р.

Селянським складом Ц. Р. пояснюється і те, що питання промисловости не ставила Ц. Р. довгий час.

Генеральний Секретаріат, як виконавчий орган Ц. Ради, не міг не озватися на постанову Корнилова. Він і озвався, хоч досить пізно. „Розпорядженням Ген. Секретаря Зем. Справ“ були дані вказівки, щоб не забороняли косити хліба машинами, але разом з тим вимагалось, щоб на жнивях давали в першу чергу заробити салдаткам, безземельним і малоземельним; на місцях заводилося „примирительні камери“ для розбору справ, зв'язаних з жнивими.

Взагалі Генеральний Секретаріат не виявив себе якимось значним актом в земельній справі; він дбав про творення національної держави і плентався в хвості подій і питань, які висувало життя і підносило хоч-би те саме революційне селянство. Коли в Петрограді діло підходило вже до жовтня і напруження досягало небувалої височини, Ген. Секретаріат в своїй декларації, прочитаній Малій Раді 29 Вересня, тільки в загальних рисах говорить про земельну справу і розв'язання її відносить до установчих зборів. („Київ Зем. Газ.“ № 36 — 37, 7/X 1917 р.).

В Петрограді події дійшли до логічного кінця: влада перейшла до рук Ради депутатів. Повстанням керувала партія більшовиків, вона ж взяла в свої руки й владу.

Здавалось-би, що Ц. Рада мусіла з задоволенням простягти руки тій партії, яка — єдина з усіх в Росії — визнавала українцям право на самовизначення і політичне відокремлення. Але цього не сталося. З приводу жовтневого перевороту Ген. Секретаріат випускає 27.X. демагогічну відозву „До всіх громадян України“ („Вістн. Ген. Секр. Укр.“ № 1, 6/XI 1917 р.), в якій петроградські події малює, як „бажання частини людности Петрограду, за приводом більшовиків... накинути свою волю всій Російській Республіці“, і обіцяє „рішуче боротись зо всякими спробами підтримувати петроградське повстання“, щоб можна було спокійно дійти до Всеросійських і Всеукраїнських Установчих зборів і не привести „до загину рідний край“.

Однак деклараціями не можна було одбутись перед фактом існування радянської влади і революційної тактики більшовиків. Телеграфний наказ з Петрограду про перехід землі до розпорядження земельних комітетів був одержаний скрізь на Україні і зробив величезне враження на селянство. Революційна частина його з радістю прийняла це розпорядження. Почалося на місцях справжнє революційне розв'язання земельної справи.

Ц. Рада опинилася в хвості подій з своїми надіями на Установчі Збори і з топтанням на місці в найважливішому питанні для революційного селянства. Наспівав розрив між Ц. Радою і тими силами, на які вона спиралась. Уже на Ц. Раду з надіями поглядали контр-революційні сили, бо її антибільшовицька позиція давала їм кращий вихід.

Ц. Рада швидко відчула на собі одірваність від маси і видала свій 3-й Універсал, в якому оголосила скасування права власности на нетрудову землю і визнала, що ці землі мусять перейти „до всього трудового народу без викупу“.

Так вирівнявся фронт для земельної справи. В розвиток Універсалу Генер. Секретаріат видав II Листопада („Вістн. Нар. Мін. Зем. Спр.“ № 1, Березіль 1918 р.) своє пояснення про зміну загальних основ, а Земельне Секретарство роз'ясняло окремі частини („Вістн. Ген. Секр. УНР“ ч. 2, 23/XI, 1917).

Коли до цього додати заклик „До громадян У. Н. Р.“, виданий від Земельного Секретарства в справі охорони лісів („Київ. Зем. Газ.“ № 44 — 45, 5/XII. 1917), то це і все, що зробив Генеральний Секретаріат в земельній справі.

Топтання на місці в надії на Установчі Збори і страх втратити цим революційне селянство, — ось характеристика діяльності Генерального Секретаріату в земельних справах.

III. НАРОДНЕ МІНІСТЕРСТВО

Не студіюючи ходу подій за час існування Народного Міністерства, спинімось лише на земельному питанні. Земельну справу розв'язувалося форсировано. Вже радянське військо наступало на Центральну Раду, коли вона видала 4-й Універсал з обіцянкою видати закон про соціалізацію землі (9/I 1918 р.), а 18/I 1918 р. цей закон був прийнятий („Вістн. Нар. Мін. Зем. Справ“ ч. I. 1918 р.).

Що цьому законові не довелося відіграти відповідної ролі і показати наслідки його переведення в життя — цього винна сама Ц. Рада своєю загальною політикою. А основна причина цього полягала в тому, що селянство, як класова група, не могло будувати держави; ця держава неминуче мусіла підпорядкуватися або впливові буржуазної політики, або пролетарської. Самостійної політики селянство не могло вести, бо воно непомітними переходами було зв'язане або з буржуазією, або з пролетаріатом. Революційна динаміка українського селянства була така, що йому ближчі були інтереси пролетаріату (про що каже й постановою Сел. З'їзду). Центральна Рада, в якій не було робітників, не могла повести вірної політики, а як і слід було чекати, пішла в бік творення буржуазної національної держави і вдарилася за допомогою до німців, щоб-то до буржуазії. Цим вона в основі розв'язувала питання революції на Україні, бо йшла і проти пролетаріату і проти більшості селянства. Вірне рішення було — контакт з революційним пролетаріатом. Цей контакт і здійснився, але здійснила його вже не Цент. Рада, як одірвана од нас влада, а пролетаріат, який взяв у свої руки владу і, як диктатор, притяг до влади революційні сили селянства.

„Земельний Закон“ Ц. Ради 18 Січня цікавий з того боку, що він зробив підсумки бажанням революційного селянства, і має історичне значіння, як активний чинник, тим, що він був єдиним актом, до якого примірялися всі дальші земельні законодавчі акти, і яким селянство міряло революційність чи контр-революційність політики уряду. З цього приводу він заслуговує на те, щоб спинитися на його розборі.

„Право власности на всі землі... касується (п. 1). Цим самим касується“ власність і на селянські землі, а не тільки на нетрудові. Коли 3-й Універсал касував право власности тільки на нетрудові землі по-за містами, а в містах, за роз'ясненням Ген. Секретаріату право власности залишалось (так само і під фабричними і заводськими садибами, де-б вони не були), то цей закон був доведенням до логічного кінця питання про власність на землю.

„Вивласнення всіх земель... переводиться без викупу“ (п. 20). Всяким розмова про „справедливу оцінку“ положено кінець, і тим самим всі поміщики і куркулі ставали по другий бік барикад, на яких билась селянська біднота.

„Всі ці землі... стають добром народу Укр. Нар. Республіки“ (п. 2). Таке формулювання 2 пункту викликає багато неясностей. Коли власність осіб і установ касується, то чи є взагалі власник усієї землі? За цим законом — нема, як нема про це нічого і в декреті ВЦИК'у „О социализации земли“ від 19 (6) II, 1918 р. Це є наслідком народ-

ницького формулювання“, за яким „земля - божя, нічия“. Про власність на землю не згадує й „Положення про соціалістичне землевпорядкування та про перехідні заходи до соціалістичного хліборобства“ ВУЦВК від 26/V 1919 р., а тільки каже, що „вся земля в межах УСРР... вважається єдиним державним фондом“. Тільки „Земельний Кодекс“ ВУЦВК від 29 — XI 1922 р. позбавляє неясности цей пункт і стверджує: „Всі землі... стають власністю робітничо-селянської держави“.

Поскільки земля — „добро“ народу, то й „ніякої платні за користування землею не повинно бути“ (п. 2), а „оподаткуванню підлягають тільки лишки землі поверх встановленої норми, або надзвичайні доходи“. Як бачимо, селянин забезпечив себе від податків на землю, не кажучи нічого про заведення комунізму, а залишаючись в сфері товарового ринку.

„На користування цим добром мають право всі громадяни Укр. Нар. Респ. без ріжниць полу, віри і національності“ (п. 3).

„Верховне порадкування всіма землями... до скликання Укр. Установчої Ради належить Укр. Центр. Раді“, а на місцях — міським самоврядуванням і земельним комітетам (п. 4).

Для користування землею встановлюється норма. Це є „така кількість землі, на якій сім'я, або товариство, провадячи господарство звичайним для своєї місцевости способом, мали-б користь, потрібну як для задоволення своїх споживчих потреб, так і для підтримання свого господарства; ця норма не повинна перевищувати такої кількості землі, яка може бути оброблена власною працею сім'ї або товариства“ (п. 9). „Встановлення цієї норми й урівнення в користуванні землею робітничо-селянськими комітетами і сільськими громадами під керуванням і затвердження центрального органу державної влади“ (п. 10).

„Тимчасово в виключних випадках наймана праця може вживатись згідно з правилами, які встановлять земельні комітети“ (прим. до п. 6, б).

„З земель, призначених для приватно-трудоного користування, в першу чергу задовольняються потреби місцевої малоземельної та безземельної хліборобської людности“ (п. 27).

Як бачимо „Земельний Закон“ — чисто селянський і формально навіть з нахилом в бік бідноти.

Центральна Рада приймала закон під гуркіт гармат. Радянське військо вигнало Ц. Раду з Києва, але мусіло одійти з України під натиском німців.

Ц. Рада випускала відозви „до громадян Укр. Нар. Респ.“, в яких запевняла, що ні в земельні закони Ц. Ради, ні в робітниче законодавство „Німці не вміщуються і ніякої зміни в тім не мають робити. Вони приходять як наші приятелі і помічники на короткий час“... („Вістн. Ради Мін. У. Н. Р.“ ч. 9, 15 — III. 1918 р.). Для більшої певности відозва „Дана в Києві року 1918 дня 11 березня в свято народження Тараса Шевченка“.

Ще раніш, 4/III, Міністерство Внутр. Справ розіслало циркуляра, в якому запевняло, що „Рада Нар. Міністрів твердо й непорушно стоїть на стороні всіх політичних, соціальних і національних здобутків Великої Революції“, про що „пропонується п. п. комісарам негайно

оповістити весь трудящий люд України“ („Вістн. Ради Нар. Мін. У.Н.Р. № 13, 27 — III 1918 р.).

Віруючи в непорушність здобутків Великої Революції, Нар. Мін. Зем. Справ розіслало різні циркуляри, напр. „Про поділ землі“ з формами списків селян (Вістн. Ради Нар. Мін. У.Н.Р. ч. 13. 1918 р.), а Міністерство справ внутрішніх „п. п. губерніяльним і повітовим комісарам“ наказувало, щоб ніде не було грабунків, при чому не забуто навіть „меблів, посуду та інших речей хатнього обіходу“ („Вістн. Ради Нар. Мін. У.Н.Р.“ № 12, 24 — III. 1918 р.).

Не залишали праці й земельні комітети. Київський губерніяльний розіслав 23 березня „Обов'язкову постанову про розподіл землі“ — в першу чергу безземельним та малоземельним — і засів яриною.

Але не вважаючи на офіційне благополуччя, події змінювалися в самій гущі України і далеко по-за Україною.

17 квітня 3-я сесія Головного Земельного Комітету в своїй резолюції констатує:

1. „Незаконне втручання в справи земельних комітетів місцевих адміністраторів...“

2. „Руйнівне і незаконне втручання в земельну справу військової влади як чужоземної, так і української, що доведено численними документами, поданими до Президії Головного Земельного Комітету і що веде до загострення відношень між дружніми народами.“

3. „Грабіжницька поведінка польських легіонів...“

4. „Відсутність коштів... для удержання земельних комітетів.“

5. „Неупевненість в роботі міністерства“...

В цій-же резолюції значиться і постанова „по докладу Слідчої Комісії в справі визволення з-під арешту голови Зінківської Повітової Земельної Управи д. Голая і інших членів земельних комітетів“. Звичайно, постанова каже, щоб адміністративних арештів не було, „особливо чужоземною військовою владою“...

Після коротенької комедії з з'їздом хліборобів і обранням гетьмана Скоропадського Центральна Рада впала, а разом з нею впала і спроба створити національну державу силами селянства.

IV. ГЕТЬМАНЩИНА

В грамоті, де Скоропадський оголошував себе гетьманом, як справу найбільшої ваги, вміщено і такі пункти:

„Центральна і Мала Рада, а також всі земельні комітети з нинішнього дня розпускаються“.

„Права приватної власності — як фундаменту культури і цивілізації — відбудовуються в повній мірі і всі розпорядження бувшого Українського Уряду, а рівно тимчасового Уряду Російського відміняються і касуються. Відбудовується повна свобода по зробленню купчих по куплі-продажі землі“ („Вістн. Мін. Зем. Справ“ ч. 1, 15 / IX. 1918).

А в „Законах про тимчасовий державний устрій України“ п. 19 каже:

„Власність є неторкана. Примусове відчуження нерухомого майна, коли це необхідно для якої-небудь державної чи громадської користі, можливе не інакше, як за відповідну платню“ („Держ. Вістник“ ч. 1).

Справа робиться цілком ясною: резолюції біднішого селянства виносилися без бою з наївною вірою в „демократичне“ вирішення земельної справи за цими резолюціями; наступ радянської влади і даліше оформлення її (ЦИКУК'а) за зразком РСФРР, як політичної влади на Україні, показували буржуазії, що треба активно боротися за основи буржуазно-поміщицького ладу. Треба було негайно скасувати постанову тимчасового уряду про припинення купівлі — продажу землі до установчих зборів, бо ніяких установчих зборів буржуазія не хотіла, не надіючись на своє керування в них. Треба було ствердити рішучий поворот до старого ладу на основах „прав приватної власності“, яка „є неторкана“. А легкість здобуття влади за допомогою німців дала поміщикам надію на рішучу перемогу і привела до легковаження сили революційного селянства.

Проте для замазування очей, уряд нової Держави визнав несправедливими обвинувачення правительства, що воно служить інтересам великих власників і вказав, що він, мовляв, взявся вже за „вироблення плану земельної реформи, поставивши собі неодмінною метою задовольнити потреби малоземельних та безземельних хліборобів“ („Держ. Вістник“ ч. 1, 10/V. 1918). Практика гетьманської влади не давала змоги помилитися навіть дурному. Тюрми, контрибуції та катування бідноти найкраще свідчили про напрям політики нового уряду.

Відновивши старі порядки, влада встановила й борги поміщиків, а за цим і продаж їх маєтків за неплатіж. Боронячи інтересів своєї основи — поміщиків — уряд видав наказ 25/V, 1918 р. (Держ. Вістник, № 10, 5/VI 1918) про припинення до першого жовтня 1918 р. прилюдного продажу судовими установами нерухомих маєтків за борги державі чи приватним банкам.

Вже пізніш, коли стало видно, що і в жовтні поміщики не заплатять боргів, уряд рішив заснувати „Державний Земельний Банк“, в завдання якого входило: „а) утворити тривалі дрібні господарства і б) допомогти піднесенню продуктивності сільського господарства“, для чого банк переводить такі операції: 1. Видавання позичок на купівлю землі; 2. Видавання позичок під заставу землі; 3. Купівлю землі за рахунок банку, парцеляцію і продаж їх... („Держ. Вістн.“ № 47, 14/IX. 1918). Так на допомогу поміщикам мусів прийти державний банк. Знайома царська політика.

Ліквідувавши земельні комітети, уряд міг бути певним, що поміщики й куркулі не дадуть себе на поталу, але треба було допомогти їм і „законом“. Таку допомогу уряд зробив, видавши „Закон про міри боротьби з розрухою сільського господарства“ (Закон від 8/VII. 1918 р.; надрук. в „Держ. Вістн. № 23. 18/VII 1918).

Закон накладав на Земельні Комісії повинність видавати різні „обов'язкові постанови“ в справі сільського господарства і накладати кару за їх невиконання (влада на місцях). Комісії мали право встановлювати „норму платні за с. г. працю“ та „примусове виконання місцевим населенням строчних с. г. робіт“ (ст. 2).

Закон встановлював „кару замкнення в тюрмі на строк до одного року чи призначення до примусових громадських робіт на такий же

строк: „а) за силомічне псування та знищення посівів, врожаю та зібраного хліба; б) за свавільне закриття чи припинення за попередньою згодою сільських робіт, а також і за підбивання до таких вчинків“ (ст. 4).

Справа вважалася остільки важливою, що потрібно було „закон цей перевести в життя по телеграфові“.

Може воно й чудно трохи так „законодательствувати“ (посилатися в законі на ще не видані закони), але під час революції чи контр-революції не до форми... Згадані в попередньому „Законі“ земельні комісії були затверджені на тиждень пізніш, а саме 15 липня 1918 р. Цією датою помічені всі закони в земельній справі, які охоплювали організаційно-адміністративний бік справи (Держ. Вістн. № 24, 19/VII, 1918).

Так були заведені: губерніяльні і повітові земельні комісії, відновлено „чинність“ „Положення о Землеустройстве“ і утворено „Тимчасові Земельно-Ліквідаційні Комісії“.

Склад комісій (земельної і зем.-ліквід.) суто-урядницький, але є цікава деталь по-за цим: в кожному комісію входять по два представники від „Союзу Земельних Власників“ і по два від селян, „котрі володіють у губернії не більш, як п'ятьма десятинами“, по виборі відповідної Земської Управи. На 14 або 9 урядовців та „Земельних Власників“ — двоє селян, та й тих обирає Земська Управа.

Нема чого й казати про компетенцію тих чи інших комісій: вони мусіли охопити всі бכי земельної справи, ліквідувавши наслідки революції і завівши тверді порядки на нових основах.

Скасувати наказ Тимчасового Уряду, — якого вже не було, дякуючи більшовикам, — було легко. Але скасувати наказ „Генерал-фельдмаршала Ейхгорна (від 6/IV), який був збройною силою на Україні, було трудно і тому в виданому 27/V законі „про право на врожай 1918 р. на території Української Держави“ („Вістн. Мін. Зем. Справ“ № 1, 15/IX, 1918) довелося зробити поступку: врожай озимини передавався землевласникам, а ярини, засіяної не власником, передавався тим, хто засіяв, з платою за це середньої оренди, державних і инш. податків. Закон вводився по телеграфу.

Дбаючи про поміщиків, не забули й про орендарів. Для їх видано окремо закон 28/V („Вістн. Мін. Зем. Справ“ ч. 1), який полегшував строки виплати оренди.

Уряд подбав „про забезпечення цукрових заводів буряками врожаю 1918 року“ законом від 14 червня, який дає не мало диктаторських прав владі на місцях („В. М. З. С.“ № 1).

Починає в земельнім законодавстві виявлятися і характер „земельної реформи“, яку ставив собі уряд. Законом 14 червня „про право продажу та купівлі землі по-за міськими оселями“ („В. М. З. С.“ № 1) „Кожен власник с. г. та лісових маєностей... в тім числі й надільної землі, має право продажу її без обмеження розміру“ (ст. 1), але купувати одна особа не може більше як 25 дес. (ст. 3). Державний банк може купувати й більше, але продавати по 25 дес. (ст. 2).

Можна було купувати землю т-вами з розрахунку по 25 дес. на члена. І тут гетьманці подумали: а що, як вони куплять та не

поділять і будуть обробляти гуртом? Не довго думали гетьманці і написали довгу ст. 4: „на протязі 2-х років по затвердженню купчого запису набута земельним т-вом маєтність повинна бути розмежована між співниками т-ва на одрубні участки“, а коли цього не зробить т-во, то за його рахунок — земельна комісія.

Що „власність є неторкана“, то для гетьманців було фактом. Але-ж не меншим фактом було й те, що вони урядують, дякуючи німцям. А німцям обридло картоплю їсти; тому-то того-ж таки 15-го липня, коли заводилося всякі земельні та ліквідаційні комісії, був „затверджений Гетьманом Всієї України“ і закон „про передачу хліба врожаю 1918 р. в розпорядження Держави“. („Вістн. Гром. Агрономії“ № 1, ст. 37).

„Під хлібом розуміється: жито, пшениця, просо, гречка, сачавиця, фасоль і горох, кукуруза, ячмінь і овес, всякого роду борошно, висівки, крупи та відходи продуктів з названого хліба, а також масляне насіння й всякі жмихи“.

Весь врожай цього „хліба“, за виключенням потрібного „для харчування й господарчих потреб володаря“ переходить по твердих цінах Державі. Коли-ж „володар“ не схоче молотити, то за його кошти помолотить продорган...

Німці мали рацію бути задоволеними гетьманом.

Розумніші поміщики бачили, що Україна кипить і палає; тому вони радо продавали землю і тікали з сіл. Заважали орендарі. Уряд допоміг законом від 23/VIII („Вістн. Мін. Зем. Справ“ № 4) „про прикорочення орендних договорів на маєтки в випадках поділення їх через продаж дрібними участками“.

Але на цім уряд не став: з якої речі мусить платити податки поміщик, коли є орендар. 20/X видано закон, що податки за маєтність мусить платити орендар, і не тільки за 1918, а й за 1919 рік. („Вістн. Мін. Зем. Справ“ № 7, 1918).

Так творилося нову „Державу“. Для звиклого до буржуазної державности чоловіка не буде нічого дивного в такому законодавстві, або воно навіть здаватиметься ліберальним. Але це законодавство ішло всупереч з революційними вимогами більшости селянства. Воно мало закон Центральної Ради про землю і вважало його за „здобутки революції“, цеб-то за свої здобутки. Воно на Лівобережжі пробуло зо два місяці під радянською владою, і хоч т. Бош в своїх спогадах каже, що селянство виражало радянських червоногвардійців байдуже, а іноді — вороже, — селянство стало до боротьби з гетьманщиною за те, що воно втратило за гетьмана, порівнюючи з Ц. Радою і (особливо) радянською владою (на Лівобережжі).

Цілий рік мітингів, зборів, резолюцій, газет, відозв, гарячих суперечок, гостра ненависть до панів, сила салдат імперіялістичної війни на селях, які звиклися з війною, — все це давало матеріал на боротьбу з гетьманщиною. За панською провокацією діло не стало, і з перших днів приходу німців тюрми набивалися революціонерами-селянами з доносу панів та куркулів.

Два табори на селі (біднота й куркулі) помінялися ролями: біднота мовчала, а куркулі святкували своє свято. До середини літа тюрми були вщерть набиті.

Особливо далася в знаки „контрибуція“, яку пани брали з біднішого селянства за розібране панське добро. Дерли з селян немилосердно; коли платити було нічим — катували.

Селянство відповіло на це організованим і розпорошеним терором. Слід зазначити, що перед приходом німців мало було вбивств панів чи куркулів, або підпалів маєтків: селянство добродушно констатувало „право революції“ і терору не вживало. Гетьманщина змінила в корені поводження селянства: нас б'ють, і ми мусимо бити. Почалася скажена боротьба. Селянство вбивало по-одинці панів та куркулів; варта не щадила бідноти. Уряд ввів нову форму боротьби з активними революціонерами: „убит при попытці к бегству“. Цей програм уряд переводив систематично по всій Україні з середини літа до повстання.

Крім розпорошеної боротьби стали виникати повстанські загони. Вони не тільки справлялися з місцевою контр-революцією, а давали бої й німцям.

Останні втрачали в боях не одну сотню своїх салдат і примушені були иноді визнати своє безсилля (німці після великих втрат згодилися пропустити партизан з Київщини через Полтавщину й Харківщину в РСФРР — в майбутньому Таращанська дивізія).

Гетьманський уряд чим раз частіше став оголошувати про свої наміри провести „земельну реформу“. Кілька разів складалося комісії для розроблення основ цієї реформи, нарешті й оголошено „Проект загальних підстав земельної реформи“ (Вістн. Мін. Зем. Справ“ № 9, 1918 р.). За цим проектом у поміщиків могло залишитися до 200 дес., а для маєтків, зв'язаних з цукровими буряками — до 1.000 дес., купувати можна не більше 25 дес.

Але такі „реформи“ нікого не могли задовольнити, і „Гетьман України та Військ Козацьких“ 29 жовтня („Держ. Вістн.“ № 66, 2/XI 1918), почавши з я і переходячи на ми, сповістив: „Ми порішили скликати особливу Нараду, в котрій Ми особисто будемо головувати“. Вказуючи на напрям роботи, „Грамота“ каже: „З. Вся реформа повинна бути переведена без порушення інтересів приватних осіб з оплатою по належній оцінці всього майна, що поступає в Державний Земельний фонд“.

Але це вже не помагало гетьманцям не тільки в відношеннях з селянством, а навіть в відношеннях з німцями.

З листа Моркотуна до Петлюри („Общее Дело“ 26/XI, 1919) ми довідуємось, що в ніч виступу Директорії проти гетьманщини (14/XI), „коли гетьманський уряд хотів арештувати майбутніх членів Директорії, представник німецького генерального штабу майор Ярош прибув до гетьмана і ультимативно заявив, що коли члени майбутньої Директорії будуть арештовані, то німецьке військо звільнить їх з тюрми силою“.

Німці бачили, що гетьманський режим вириває Україну з їх рук, і їм вигідніше бути з „демократичною“ Директорією.

Гетьманська влада впала на Україні за два тижні, і тільки Київ обороняли зібрані звідусіль пани ще два тижні.

Почалась нова сторінка історії революції на Україні — влада Директорії.

V. ДИРЕКТОРІЯ

Вже 21/XI, цеб-то через тиждень після початку повстання, Директорія випустила „Оповіднення“, в якому вказує, що „Українські соціалістичні та демократичні партії доручили“ їй:

„5. Одібрати землю у поміщиків і передати її трудящим безземельним і малоземельним.

„6. Повернути людям всі ті контрибуції, що поздирали з них поміщики та глитаї.

„7. Відновити всі ті права городського робочого класу, які було здобуто за час революції“, й навіть

„8. поставити контроль робітників над фабриками та заводами, щоб капіталісти-фабриканти не мали змоги визискувати робітництво й все населення“.

Досить було попасти такій прокламації на село, щоб зразу нитки симпатії і звязків протяглися від бідняцького табору села до самої „ставки“ Директорії. Більшість селянства стала на бік Директорії, цілі полки формувалися, як у казці, й віддавали себе в її розпорядження, або нищили варту, офіцерів і панів. Більш однодушного революційного повстання не було на Україні до того часу. Селянство святкувало перемогу.

Хоч на місцях сами собою мінялися заведені гетьманщиною порядки, проте Директорія давала наказ за наказом про оформлення нового ладу.

Так 12/XII 1918 видано наказ про скасування земельних і ліквідаційних комісій, а 15/XII — про припинення продажу землі („Вістник УНР“ № 3). Того-ж 15/XII встановлено склад губ., пов. і волосних земельних управ („Вістн. УНР“ № 2).

Нарешті, Директорія видала й „Закон про землю в Українській Народній Республіці“ 8 січня 1919 р.

Різні сили боролися коло видання цього закону, але нині ще немає тих матеріалів, які-б цілком освітили справу.

Одну силу ми бачимо в законі, це — Селянську Спілку, яка намагалася відновити закон Ц. Ради. Наслідком її впливу було скасування права власності на землю, наділення нею „в першу чергу тих, хто землю обробляє своїми руками“ і т. ин.

Цілковите відновлення закону Ц. Ради притягло-б до Директорії найбільше революційного селянства. Але для Директорії, очевидно, не це було головне, було ще щось, що вимагало змінити земельну політику в інший бік, навіть ціною розриву з біднотою.

Покажчиком цього слід вважати пункти 13 і 21.

„13. Нормою наділення для окремих господарств повинна бути така кількість землі, яка буде определена земельними установами, з додержанням вимог цього закону, але ця норма не має бути нижчою 5 або 6 десятин кращої землі для середнього трудового господарства і не повинна перевищати трудової земельної норми“. Для кого землі не вистачить — переселення.

Для південної України цей пункт не мав ніякого значіння, бо як відомо, 1920 року за Радянської влади земельний з'їзд Катеринославщини виніс постанову, що менше 8 дес. давати на господарство.

не слід. Землі досить велика норма. А для Правобережжя, особливо в густонаселених його місцях, такий пункт не давав багатьом бідним селянам надії на одержання землі. Задовольняючи середняків, він міг одірвати їх від бідноти і прилучити до куркулів.

Але цей пункт стає дрібницею при існуванні п. 21.

„За теперішніми дрібними господарями залишаються земельні участки в їх користуванні не більш 15 десятин на господарство. Такі земельні участки, по бажанню господарів, можуть бути переданими тільки в розпорядження держави на певних умовах“.

Коли додати до цього, що „право користування землею може переходити по наслідству, з повідомленням про це Повітової Земельної Управи“ (п. 15), то фактично можна було говорити про власність на землю в межах 15 дес. Очевидно це й малось на увазі, коли п. 21 каже про „певні умови“, на яких ці участки в 15 дес. переходять „тільки в розпорядження держави“.

Непорушність 15 десятин переходить і на довгострочні (більше 10 років) оренди.

Так ми маємо: 1) 15 дес. кращої землі не одбирається од її попереднього власника (для гіршої землі — норма більша);

2) менше 5—6 дес. давати не можна. Цей порядок приводив до створення міцного селянства і залишав без землі бідноту.

Звичайно можна вважати це твором меншовиків (Винниченко, Петлюра), які хотіли допомогти розвитку капіталізму на селі і пролетаризації селянства. Під цим поглядом Мартос за рік перед тим обстоював непорушність 40 дес.

Але 15 десятин близькі до 15 гектарів. А ми знаємо, що як раз на 15 гектарах побудована земельна реформа в тих сусідніх державах, де почалася революція, але буржуазія зуміла революційні вимоги зануздати в реформи. Не можна сказати, що Петлюра не мав зносин з закордонною контр-революцією, організованою в підпільне масонство. Навряд чи масонство нехтувало питання про придушення революції й про вироблення методів боротьби й розроблення тактичних питань для „єдиного фронту“. 15 гектарів в Чехо-Словаччині та Польщі і 15 дес. на Україні можуть дати право шукати в цей бік історії 21 пункту.

18 січня 1919 р. Директорія видала закон „про додаткове наділення землею козаків української народньої республіканської армії“, за яким, в залежності від строку служби в армії, дається додатково 1, 1½, 2 дес. землі і 2.000 крб. грошей на реманент. Інструкції в розвиток закону має видавати військовий міністр („Сіл. Госп.“ ч. 2—3, 1/II, 1919).

В розвиток закону від 8/I міністр Шаповал розіслав інструкцію „до переведення земельної реформи“ („Сіл. Госп.“ ч. 2—3) і „для складання списків господарств“ („Народня Справа“, ч. 3—4, 1/I, 1919).

Перша інструкція цікава хіба тим, що вимагає „вжити всіх заходів для найскоршого вияснення кількості землі, яка на підставі земельного закону §§ 21, 23... не належить до розподілення між малоземельним селянством“, та „пропонує zostавити при кожній економії, кожному фільтварку площі зверх тої, яка зостається дотеперішньому землевласникові, до загальної норми позоставлення (див. § 21 Земельного Закону)“.

Як одна, так і друга робота навряд чи сприяли революційності бідноти.

З цієї інструкції видно й те, що поміщики могли залишитися в маєткові, та ще з 15 десятинами, а то й більше.

Краєчок завіси до тайн петлюрівської політики піднімає лист Моркотуна до Петлюри. Він пише: „В своїх листах до вас, я припускав навіть нашу (?) самостійність, аби зберегти над вами моральну уздечку й вкоротити ваші криваві апетити, щоб зберегти над вами владу й використати вас, як протибільшовицьку силу для щастя нашої рідної країни“.

Петлюра був зброєю в руках ворогів більшовизму. Він мусів, як запроданець, творити волю пана і в той же час чіплятися за селянина.

В який фаре обертається все повстання Директорії після таких слів Моркотуна: „І тільки боягузство примусило вас виконати мою вимогу і не займати гетьмана Скоропадського, хоч ви добре знали, де він ховається“.

Хай пригадають вояки Директорії: гримають гармати кругом Києва, точаться жорстокі бої, сила вбитих і покалічених... Петлюра на білому коні в завирюху в'їздить на „площу святої Софії“, як переможець над ворогом робочого люду... і знає, де сховався гетьман, та боїться його зайняти...

На Трудовий Конгрес з'їхалися делегати „Всєї Соборної України“, проголосили незалежність Єдиної (з Галичиною, Буковиною і инш.) України... Коли-б на чолі руху стояли революціонери, то жар революції розлився-б до Чехів і Німеччини... Але керівництво було в руках запроданця — Петлюри — з одного боку, і немудрих „соціалістів“ — з другого...

Селянство за час гетьманщини добре передумало всякі дрібниці земельних програмів, і тому закон Директорії з його 15 десятинними нормами не задовольнив селянства. Коли додати до цього надто військову систему державного управління, то буде цілком зрозуміло, що Лівобережжя, прогнавши гетьманців, зараз же почало гнати й балбачанців-петлюрівців і прилучатись до радянського війська.

Радянська влада пробула на Україні майже півроку. За цей час сільська біднота побачила, хто її справжній оборонець. Викликані до життя петлюрівщиною куркульсько-шовіністичні сили боролися з радянською владою, засмічували чистоту поставлення економічних питань, але основа радвлади — диктатура пролетаріату в союзі з біднішим селянством — видна була для селянства, селянство її (і тільки її) приймало, і, раз почавши боротьбу за свої інтереси, воно не розривало своїх інтересів з інтересами пролетаріату.

VI. ДЕНІКИНЩИНА

Стара царська влада з її порядками була мрією денікинців Реставрація старого — ось ближче завдання. А тому цілком логічним було для денікинської влади скасування 4/І 1919 року єдиної постанови Тимчасового Уряду, яка порушувала „священі права власности“ — постанови від 12/VІІ 1918 р. про припинення продажу й купівлі землі.

(„Собр. Узак. и Расп. Прав.“, издаваем. Особым Совещ. при Главнокоманд. Воор. Силами на Юге России 1919 г. Отд. I. Первое полугодіе Екат — дар).

Наступаючи переможно на радянське військо, Денікин видав у Білгороді наказ готуватися до сівби озимини, обіцяючи „забезпечити інтереси посівщиків при зборі врожаю“ (там же 22/VI 1919 р.). А того-ж дня генерал Лукомський, „за Главнокомандующего“ затвердив в Катеринодарі „Правила о сборе трав в 1919 году в местностях, находящихся“ під його владою.

„Правила“ встановляли прості взаємовідносини між поміщиком чи орендарем і селянами, які „самовольно или по распоряжению советских властей“ „захватили луга или другие сенокосные угодья у землевладельцев или арендаторов“: селянам — половина, бувшому власникові — половина. Деталі неважливі.

26 червня Денікин затвердив „Правила о сборе урожая 1919 года“... Віх встановлено: $\frac{1}{3}$ врожаю „землевладельцу или арендатору“, причому ця третина повинна бути „свезена на гумно или на то место, где обычно производится молотба“, $\frac{2}{3}$ „поступают в пользу лиц или обществ, собравших урожай“.

Для картоплі, буряків, моркви й инш. корнеплодів і овочів встановлювалось $\frac{1}{6}$ і $\frac{5}{6}$.

Цукрові буряки здаються всі на завод, причому селянам завод платить $\frac{5}{6}$, а власникові землі $\frac{1}{6}$.

Того-ж дня затверджено „Положение о Мировых Комиссиях“ для розв'язання спорів за збір врожаю й трав. Комісія складається з трьох осіб: Мирового Судді (голова), обраного від союзу земельних власників і обраного від селян. Рішення комісії безапеляційні, при касації вноситься застава від 40 до 300 руб. Присуд комісії виконується, як присуд судді („Собр. Узак. и Расп. Прав.“ 1919, Катеринодар).

За браком матеріалів, не можна з'ясувати денікинського земельного законодавства в другій половині 1919 року. З „Киевск. Жизни“ ми довідуємось про такий наказ Денікина. (Одеса, 26/IX от нашего коресп.): „Ввиду того, что правопорядок в херсонской губернии восстанавливается уже после окончания сбора урожая 1919, порядок, установленный правилами о сборе трав и урожая, оказался неприемлемым. Ввиду этого приказываю: лица или общества, самовольно захватившие... обязаны, если соглашение с владельцами земли не состоится, уплатить им за десятину 200 рублей“ („Киевск. Жизнь“ 28/IX 1919).

Поскілки війна з більшовиками рішала взагалі денікинську авантюру, то очевидно, не було якихось основних рішень в земельній справі, могла бути лише підготовча робота.

Та ніяких рішень і не треба було: з поводження денікинців селянство бачило і точно оцінювало нову владу й скоро виявило своє відношення до неї. Мабуть не було ні одного повіту на Україні, де-б не було повстанського загону для боротьби з денікинцями. Повстанських загонів було так багато; вони так дезорганізували апарат влади й, головне, військову комунікацію на Україні, що Денікин опинився наче в повітрі без підпори: весь його „тл“ на Україні був мов

червами поточений. Досить було напружитися Червоній Армії і про-
рвати денікинський фронт, як денікинська армія покотилася без
упину до самого півдня.

Втретє радянська влада відновилася на Україні. Доба банди-
тизму виявила безсилля куркулячої частини селянства, і бідне се-
лянство, маючи своїм проводирем пролетаріат Союзу СРР, знайшло,
нарешті, змогу здійснити свої бажання — скинути панську експлоата-
цію і владу і взятися до організації свого життя.

УП. ВРАНГЕЛІВЩИНА

„Пожалуй, и часть капиталистов готова
стать революционерами, на основании рас-
чета: все равно помещиков теперь не спасти,
станем лучше на сторону революции, чтобы
отстоять неприкосновенность капитала“

(Ленин, т. 14 ч. I, стр. 174).

Колчак, чехи, Денікин, Петлюра, Юденич, Керенський з Чер-
новим...

Англіїці в Архангельську, англійці з Денікиним, Колчаком...

Французи з Денікиним, французи з Петлюрою...

Все це вирішувало одне основне питання — боротьбу з більшо-
виками.

Україна була прекрасним „плацдармом“ і фортецею; треба було
лише захопити її. Гетьманщина дала на якийсь час надію на захоп-
лення. Вже й уся чорна соція прибула до Києва, вже прямилися нитки
для звязку з усім світом, — луснуло.

Гадали, що Петлюра вивезе — не вивіз. Стало ясно, що або над
боротьбою з більшовиками треба ставити хрест, або треба навести
ревізію тому програмі, який хотіли здійснити всі оті протибільшо-
вицькі сили.

Ревізії вимагали інтереси капіталістів колишньої Росії, які сиділи
без діла за кордоном; ревізії вимагали й керівники Антанти, які
гроші на авантюри давали.

Перший наслідок ревізії — заміна Денікіна Врангелем. Другий на-
слідок — земельне законодавство. Воно таке важливе, що заслуговує
найуважливішого студіювання. Треба визнати, що основну умову пере-
моги — на чий бік стане селянство — розуміли однаково і більшовики
й Антанта.

Ленін не раз казав, що для перемоги над капіталістами проле-
таріатові треба бути в союзі з селянством (бідняками та середняками).
Земельним законодавством Малої Антанти років 1918 — 1919 Антанта
показала, що вона по-ленінському оцінювала роль селянства й вжила
заходів до притягнення на бік буржуазії куркулів і середняків.

Це-ж питання мусіло розв'язати й земельне законодавство Врангеля.

Історія цього законодавства, по думці Врангеля, починається з
8 квітня 1920 р., коли він видав наказ про „розроблення заходів в
земельній справі“ на таких підставах:

1. Вся годяща земля має бути оброблена.

2. Землею мають володіти на правах „прочно укрепленной частной собственности возможно большее число лиц, могущих вкладывать в нее свой труд“.

„3. Посредником между крупным землевладением и новыми собственниками должно быть государство“.

Як бачимо, ревізія йшла досить енергійно, на 8 квітня вже був готовий новий земельний програм.

Нагадуючи про свій наказ 8/IV, Врангель в своєму „Приказе о земле“ 25 травня затверджує новий земельний програм, вводить „Волостные и Уездные Земельные Советы“ (нема чого боятися слів) на один рік (до виборів волосних і повітових земств), наказує „иметь особую заботу о предоставлении свободных земельных участков в первую очередь воинам борющейся за государственность армии и их семьям“ і велить фінансовому управлінню негайно розробити і подати на затвердження проєкт розрахунків з колишніми землевласниками за одібрану державою землю.

Отже 25 травня новий земельний програм зовсім був готовий.

За цим програмом у поміщиків одбиралося в „Державу“ землю в такій кількості, як рішить „Земельный Совет“, і передавалося у власність за виплату селянам. Сам „Приказ“ не встановлює „нормы оставления“ для поміщиків, і через те формально він — архидемократичний. Теоретично (законно) „Совет“ міг залишити у поміщика 10 — 15 дес. з тисячі. Але така й мета цього програму: де революцію можна вбити поміщицькою землею, там не треба жаліти поміщика. При вільнім обговоренні цієї справи, вільній агітації і повній свідомості селянства, цей програм приводив до повної ліквідації поміщицького землеволодіння.

Формально вірно вказує „Правит. Сообщ. по зем. вопр.“, що „реформа, возвещенная Приказом о земле, может показаться одним слишком крайней и социалистической“... Коли викинути останнє слово, то реформа оцінена вірно.

„Но, каже далі „Сообщение“, те, хто вникнут в существо дела, должны будут признать, что, далекая от мечтаний социализма, реформа эта все же решительно ставит самый важный и больной вопрос русской хозяйственной жизни и не останавливается на полумерах“.

„Когда речь идет о восстановлении самых основ государственной жизни, Государство вправе требовать от всех самых тяжких жертвований и самого напряженного труда. Все должны твердо помнить что нет тех лишений и тягот, которые мы не должны были бы принять на себя для восстановления мира и согласия на Родной Земле. Без этого нам не изжить лихолетия и не вернуть России“.

Ясно одно: ліквідацію поміщиків хотіли урятувати капіталізм. Переміна Денікіна на Врангеля в тому й полягала, що перший будував поміщицько-царську Росію, а другий — буржуазно-царську. „Основою государственной жизни“ ставали промисловці, фінансові королі й торговці; од знаменитого гетьманського „Про-то-фіс'у“ одкидався неповороткий „с“ (сільсько-господарський, власне, земельний капітал) і залишався капітал промисловий, торговий і банковий (фінансовий).

Така в основному зміна політики, вказана Врангелєві, на підставі аналізу революції, всіма антибільшовицькими силами.

Але одній ліквідації поміщиків було мало. Треба було забезпечити спокій на селі і тим дати змогу вільно розправитися з робітниками, щоб не заважали „восстановлению самых основ государственной жизни“ цеб-то капіталізму. Треба було як-найбільше селян зробити власниками землі.

І з цього боку „Приказ“ давав селянам повну волю: ні норм не встановляв, ні порядку роботи „Советов“ не вказував. Встановлялась лише „норма оставления“, яка не могла бути меншою від прийнятої „Крестьянским Банком“, як найбільшої при купівлі землі в тій місцевості, а розподіл одібраної землі покладался цілком на „Советы“, аби у власність та з виплатою.

Поверх встановленої на місцях норми залишення вся земля переходила в державний фонд, з якого передавалася селянам у власність; селянин не мав діла з колишнім власником землі, а виплачував державі. Виплачувати треба було врожай за 5 років, середній в тій місцевості для жита або пшениці. Він розкладався на 25 років, так що що-року треба було платити $\frac{1}{5}$ врожаю, платити можна було хлібом, або при згоді держави — грошми; виплату можна було зробити й у коротший час.

Не сказано, як колишні власники одержуватимуть від держави гроші.

Волосні Земельні „Советы“ обираються на зборах, в яких приймають участь селяни по одному від десятка, всі старости волости, всі землевласники, всі попи і установи, у яких є земля.

Не мають права брати участі в виборах „члены земельных коммун“.

„Земельный Совет“ (5 — 10 членів) відкриває волосний старшина, після обрання голови, „Совет“ працює самостійно: він може скласти комісії, викликати землемірів і т. и.

Повітовий „Земельный Совет“ складається з „посредника по земельным делам“ (голова), голови земської управи, мирового судді, представника фінансового відомства і чотирьох представників волосних „Советов“.

Все це законодавство було переведене через „Правительствующий Сенат“, який 27/VI виніс постанову опублікувати „Приказ“ Врангеля. Це вже мабуть Врангель звелів далі не одволікати публікацію, бо справа не ждала.

І, очевидно, остільки не ждала, що Врангель, хоч і „только что вернулся из объезда“, а вже наказ видав, що можна здавати $\frac{1}{5}$ не тільки зерном, а й немолоченим у снопах, і не з усієї землі, а тільки засіяної (26/VI). Треба-ж було вже й своїми руками заробляти, не все-ж тягти від Антанти, може пора й гостинця послати мільйон-другий пудів пшениці...

Спізнився врангелівський земельний програм. Коли-б касування поміщиків почалося перед революцією, то може-б щось і вийшло. Тільки для такого касування треба було, щоб не було царя, який спирається на поміщиків, щоб буржуазія керувала державою... щоб взагалі була зовсім інша історія передреволюційних часів. А з тією

історією, яка була, нічого другого, крім провалу, не судилося цьому програмі.

Земельний програм цікавий для оцінки тактики світової буржуазії: коли феодалний поміщик, або взагалі поміщик, заважає вільному спокійному розвитку капіталізму, то буржуазія жертвує поміщиками, особливо в таких місцевостях, де від селянства можна чекати неприємности. Та воно може й вигідніш: селяни справніші платільники боргів, а вільні кошти поміщики вкладуть в якесь підприємство.

Тільки цим можна пояснити одноманітність земельного законодавства в державах Малої Антанти, де як-раз можна було сподіватися революційних виступів селянства.

Так ми бачимо, що в Чехо-Словаччині залишалось (закон 1919 р.) 150 — 250 гектарів для колишніх великих власників землі. В Південній Славії — як і в Чехії. В Румунії залишається 100 — 500 дес. (Закон 1918 р.). В Польщі залишається 60 — 400 (середня 180) дес. (Закони 1919 і 1920 років. Див. „Новый Путь“, 1921 р. №№ 137 і 138, Рига).

Запобігаючи революційним виступам, Мала Антанта, очевидно, з наказу Великої провела свої „реформи“. Там це вдалося в тамтешніх умовах; у нас були інші умови, провести не вдалось, і єдина надія увірвалася. Врангеля загнали в море.

Так закінчилося змагання за селянство.

Є. БЕРМАН

Уваги про основні дефекти державного апарату

Цілий державний апарат республіки треба уявити собі будинком, якого підмурівки становлять мережі оперативних установ різних галузів (шкільна мережа, лікарсько-санітарна мережа, агрономічна, міліцейська). Над цими мережами лежать їх керовничі апарати, звані установами спеціально-адміністративними (Наросвіти, Відділи охорони здоров'я, Земуправління, Адмінвідділи і т. и.). Нарешті над установами спеціально-адміністративними, для координації й регулювання діяльності цих останніх, покладено ще один шар установ, званих установами загально-адміністративними (такими установами є в нас Виконкоми всіх органів — від ВУЦВК'а до Райвиконкому, — Раднарком, Планові комісії). Найбільшою масивністю, з точки зору основних доктрин про правильну структуру держави, мусять відзначатися оперативні мережі.

Установи спеціально-адміністративні повинні бути вже не такі численні і не такі масивні і нарешті найменші числом і найлегші повинні бути установи верхнього ряду, установи загально-адміністративні. Тільки таке розміщення установ і сил у них забезпечує найбільший продукційний ефект цих установ.

Річ у тім, що становчу вагу для держави мають її виконавчі функції. А адміністративно-регулятивні функції держави створюються й укладаються тільки на те, щоб найлучче забезпечити виконання операції. Поза таким побудуванням нема держави, як інституту практичного. Як же стоїть у нас справа з основними співвідношеннями між оперативними сітками спеціально-адміністративними і установами загально-адміністративними. Візьмімо сумарні цифри перепису 1924 р. В них оперативні установи злито з спеціально-адміністративними, а установи загально-адміністративні виділено, і от виходить така картина: загальне число службовців в 16-ти основних групах установ виносить 335,700 чоловіка, з них на загально-адміністративні управління припадало 63,180 чоловіка. Коли-ж взяти всю вертикаль судових установ (цеб-то установи спеціально-адміністративні плюс оперативні мережі), то для них дістанемо цифру 7.263 чоловіка. Для всього сільського господарства, беручи й лісове господарство, — 15.975 шт. од., для охорони безпечности (міліція) 18.044 чоловіка і навіть для цілої медичної мережі встановлюється тільки 35,539 чоловіка. Отже цифра загально-адміністративних установ далеко переважає цифри всіх інших установ спеціально-адміністративних і оперативних, навіть коли їх узяти разом.

Щоб вияснити динаміку що-йно наведеної диспропорції, можна вказати такі цифри службової маси по групах уже на I/V 25 року (цеб-то через 10 місяців після що-йно цитованого липневого перепису 1924 року). Протягом цього часу за даними ЦСУ загальне число службовців збільшилося на 17.600 чол. або більше як 5%, але за той самий час в галузі адміністративного урядування сталося збільшення на 8329 одиниць або на 13,3%. А по трудових школах сталося збільшення штатів тільки на 9,8%, по медичних установах на 3,2% і по обслуговуванні сільського господарства на 8,8%. Таким чином і дальший рух штатних контингентів не тільки не зменшував, а навпаки, збільшував розходження цих своєрідних ножиць в структурно-штатній ділянці.

Непомітний розвиток установ загально-адміністративного характеру робить, разом з тим, всю систему установ надзвичайно централістичною.

Централізм нашої системи, зокрема, підкреслюється розподілом службових мас між містом і селом.

В цілому ряді статтів ми вже вказували на те, що, згідно з переписом 1924 року, коефіцієнт насичення службовим персоналом міського населення становить 6,6%, а насиченість службовим персоналом села виносить 0,6%. Цю 11-разову перевагу міста над селом ще більше підкреслюють територіальні моменти, бо сільське населення безмірно більше розріджене за міське, а значить, кожній штатній одиниці в сільській масі треба поширити свій вплив на відстань далеко більшу, ніж у міській місцевості. Але ще цікавіший розподіл штатів між містом і селом по окремих вертикалях. Прим., по міліції на I/X 25 року на всі окружні міста було 4151 чоловіка. А в сільських містах, беручи й робочі центри, 2459 чоловіка. Таким чином, на кожного міліціонера в окружному місті припадало 758 чоловіка населення, а в сільських місцевостях на одного міліціонера припадало 9593 чоловіка.

Далі з 7263 службовців судових установ—на село припадало 2298 чоловіка. Також дуже цікаві пропорції по НКЗему: в установах, що обслуговують сільське господарство, як ми вже сказали, всього було 15975 службовців, з них в сільських місцевостях 9717 службовців, але ці загальні цифри мусять дуже сильно змінитися, бо сюди зачислено службовців лісових установ,—число їх виносило 9563 на цілу вертикаль і 6062 на село. Коли останні цифри штату лісових установ відняти з вищенаведених цифр для штатів Наркомзему, то дістанемо загальну цифру для штатів установ власне сільсько-господарського обслуговування 6412 штат. одиниць, з них для обслуговування села 3665 штатних одиниць. Іншими словами, на 1-ше липня торішнього року навіть Наркомзем, неб-то відомство, принаймні, своїм призначенням, суто-сільське, майже 50% цілої своєї службової маси тримало в місті.

Централізація штатної маси зростала і наступного 1925 року. Прим., у нас у Харкові кількість службовців піднеслася з 3374 до 4315 або на 28,2%, одночасно по всіх округах штати збільшилися на 12,3%. Чи в цім становищі змінило що-небудь районування? Всю службову масу губерніяльного, окружного і центральних апаратів без їх оперативних мереж Наркомфін числив на 23878 одиниць перед районуванням, а після районування вона виносила 22743 од., що дає

зменшення на 1135 од., або 4,7%. Одначе після цих наркомфіновських обчислень число штатних заявок відомств зростало далі. ЦСУ дістало близько 200 додаткових штатних одиниць, НКЮ приблизно стільки само; збільшився штат самого Наркомфіну більш як на 100 одиниць, нарешті, нині проходять, зі збільшенням проти проєктованих, штати комунальних господарств. Таким чином, можна вважати за факт безперечний, що те невелике скорочення штатів на 4,7%, яке фігурувало в даних Наркомфіну, дальший хід подій остаточно звів на нівець. Як ішов розподіл звільненої маси губерніяльного апарату між округом і центром? Центр збільшився на 856 штатних одиниць або на 29%, а в округах сталося збільшення штатних контингентів на 5530 одиниць або на цілих 134%.

Отже головна маса службовців, що звільнилися у губерніяльному апараті, перейшла до окружного, Одначе і по окружних центрах вся ця службова маса оставалася й далі масою міською і масою, що все таки перебувала в керівничому апараті, а не в оперативній мережі. Тут сталося так, що переміщенням службової маси з губерніяльних центрів до окружних ми наче підвели величезні контингенти до самого порогу оперативних мереж, але нам не стало творчого замаху на те, щоб впровадити їх остаточно в ці мережі.

Отже дві найбільші хиби цілої архітектури нашого державного апарату: велика перевага загально-адміністративних установ над установами спеціально адміністративними й оперативними і така-ж велика централізація штатних контингентів, яко контингентів переважно міських, — залишаються невіджитими ще й тепер. Одначе під зовнішньо непорухливими архітектурними формами державного апарату відбуваються великі молекулярні зміни, які згодом мусять спричинитися і до зміни самої архітектури державного апарату в цілому. В наших попередніх статтях ми показали, що відсоток службового персоналу супроти творчого занадто великий. Ми наводили приклади центральних апаратів НКЮ, в яким персонал обслуговувальний виносить 58%, НКВТ, в яким він становить 47%; можна також вказати на Наркомпрос, де обслуговувальний персонал дає 58%; не в цій справі виїмком і Наркомат РСІ, де також обслуговувальний персонал виносить 48%. Такий відсоток обслуговувального персоналу ми мусіли б уважати за надмірно високий навіть для підприємств промислового типу. Тимчасом, згідно з основною законозалежністю в штатній галузі, відсоток обслуговувального персоналу в установах, з їх поглядно невисокою мірою диференціації труда, мусів би бути багато нижчий, як у цензових промислових підприємствах з досить високою структурою і детальнішим поділом праці. Одначе на продукційних підприємствах раніш існувало таке саме становище, як по установах; але рік від року воно мінялося в напрямку ступеневої нормалізації відношень між персоналом обслуговувальним і продукційним. Коли взяти тільки одну частину обслуговувального персоналу на промислових підприємствах, а власне, службовців в тісному розумінні цього слова, то дістанемо такий статистичний ряд. 1921 року службовці виносили 16% загальної штатної маси наших цензових промислових підприємств, 1924 року число їх зменшилося до 11,9%, 1925 року до 11,2% і, нарешті, за неопублікованими ще даними на січень 26 року — 10,5%. Процес зменшення кількості

службовців супроти робочих зі стихійною правильністю розвивався майже по всіх галузях української промисловости. От приміром за даними статистики праці на 100 чоловіка робочих припадало службовців :

	1 липня 1923 р.	I/I 1924 р.	I/VII 1924 р.
1. Здобування й оброблювання камн. зем. та глини	9,4	10,2	7,7
2. Гірничя й гірничо-заводська про- мисловість	8,2	7,5	7,0
В тім числі кам'яно-вугільна доб. горюч. сл. і ин. мінер. палива . .	7,6	6,9	6,6
3. Залізна	11,0	10,1	9,3
4. Металообробна	11,4	10,6	9,4
Продукція всілякого роду мет. чу- жозем. апарат	12,8	12,4	11,4
5. Оброблення дерева	15,3	14,3	11,6
6. Хемічна промисловість	13,3	12,5	12,9

Оцей процес, що розвивається в промислових підприємствах, з меншою, що - правда, силою проявляється і в інших оперативних установах непродукційного характеру. Взагалі в низових частих апарату зі смуги астрономічних чисел обслуговувального і адміністративно - господарського персоналу ми починаємо виходити, а це мусить відбитися на структурі керівничих частин апарату.

Великий вплив в цім напрямку мусить зробити економічне зростання краю, яке сильно розрідить надмірно збільшену керівничу частину апарату; що створилася великою мірою в наслідок примусових мобілізацій і через те, що не було иншого поля приложити продукційні сили. В тім самім напрямку повинна діяти розумна бюджетова політика, направляючи матеріальні ресурси, головню, до низових оперативних установ.

Але процесові реорганізації наших установ треба допомогти також відповідним напрямком нашої адміністративної політики. Справа реорганізації установ не може надалі залишатися тільки справою тих постійних і тимчасових штатних органів, які для того установлено. В самих установах повинні бути створені ті матеріальні й психологічні стимули, які примусили - б самі установи переводити свою власну реорганізацію в потрібних напрямках. От нині виникає ідея встановлення певної додаткової нагороди основному кадрові в установі, вичисленої в певних відсотках до тої економії, якої може досягти цей кадр, коли виконає визначений план і призначений обсяг роботи з меншими штатами проти встановлених. Далі є думка так перебудувати основні положення про відомства, щоб забезпечити певне коло прав і функцій для окремих урядових осіб, а одночасно точніше визначити

відповідальність за доручене їм діло. Всі наші положення досі являли собою простий перелік функцій, в них не було порядку виконання цих функцій і в них не було розділу „про права і обов'язки співробітника“, що являв-би ніби особисту конституцію установи. Розробленням типового положення про наркомати НК РСІ зроблено перший крок до ліквідації що-йно показаних хиб, але це діло треба продовжити; мертвуючу централізацію наших установ повинна заступити така міра децентралізації їх, при якій розумно єдналась-би вільна ініціатива співробітників з конче потрібною координацією всіх окремих їх ініціатив для здійснення єдиної колективної мети, для якої створено ту або иншу установу.

З тою самою метою передбачається нині реорганізувати цілу справу розгляду штатів республіки на основі найширшої децентралізації її з покладенням відповідальности за неї на місцеві органи і окремі відомства. А центр ваги роботи РСІ є думка перенести з критики штатів на критику положень, бо в структурно-штатних проєктах визначається тільки побудування сил для виконання певних функцій, а в положеннях визначається ті самі функції, для яких дані сили організуються. І от досвід нашої роботи переконав нас, що максимальних результатів в організаційній царині можна досягти власне критикою побудування й вибору функцій, які на три чверті визначають і саму організацію сил для виконання цих функцій. До такого переходу від критики структурно-штатної до критики структурно-функціональної порушає нас і зростаюча стабілізація адміністративного апарату. Ця стабілізація знову висуває на перший план положення про відомство, що регулюють його роботу на більш-менш довгий час. Але переносючи свою увагу від штатної організації до функціональної організації, неможна, звичайно, залишити без уваги і самі штати. Як на дуже велику хибу в штатній роботі, треба вказати на цілковиту майже відсутність хоч до певної міри загально-значущих норм вироблення; правда, справа ця стоїть не блискуче і в інших державах, але все таки практичне значіння цих норм є таке велике, що не треба нічого жалувати, щоб досягти хоч невеликих наслідків. І коли для типізації мір і ваги держава не вагається створити такий інститут, як палата мір та ваги, то тим більше треба створити таку вищу дослідчо-практичну установу для визначення й типізації норм навантажень. Власне кажучи, без роботи такої установи цілком неможливе планування в багатьох галузях народного господарства.

Нарешті, в інтересах регулювання співвідношення різних груп апаратів і зокрема основного відношення між підсобним і основним творчим персоналом, висувається ідея розроблення обов'язкових контрольних коефіцієнтів.

Здійснення всіх цих заходів і буде, безперечно, сприяти прискоренню процесів уздоровлення державного апарату або, принаймні, його низових оперативних частин,—процесів, що вже розпочалися під впливом факторів соціально-економічного порядку.